

A relation between modality and imperativeness was investigated in the article. To achieve this a study of different approaches to the modality interpretation was used in combination with a description of functional and semantic features of a declaration of will and characterisation of main components of an enforcement situation.

Keywords: modality, imperativeness, speaker, addressee speech, potentiality, temporality.

Надійшла до редакції 28 вересня 2010 року.

Уляна Добосевич

ББК Ш12=411.4*212.71

УДК 81'367.633

СУБСТАНТИВАЦІЯ ЯК ВИЯВ ТРАНСПОЗИТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ

Розглянуто перехід різних частин мови в іменник як вияв частиномовної транспозиції; окреслено один з видів такого переходу – неповну субстантивацию, з'ясовано умови, що лежать в основі цього процесу. На прикладі займенників, числівників, прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків та звуконаслідувальних слів розкрито механізм неповної субстантивациї, виявлено її регулярні та оказіональні підвиди.

Ключові слова: частини мови, частиномовна транспозиція, неповна субстантивация.

Система частин мови як у цілому сформованих на певному етапі класів слів із притаманними їм загальнокатегоріальними значеннями, морфологічними особливостями, специфічними рисами у морфемному складі має динамічний характер. Зміни у цій системі, підпорядковані внутрішнім законам мовного розвитку, відбуваються безперервно і експлікуються у різних виявах, одним із яких є явище переходу з однієї частини мови в іншу, або частиномовна транспозиція. Широко репрезентованим видом транспозиції є субстантивация – перехід слів або словоформ з інших частин мови до класу іменників. Це явище у різних проявах стало об'єктом уваги сучасних українських мовознавців, зокрема І. Вихованця [Вихованець 1988], К. Городенської [Вихованець, Городенська 2004], Г. Гнатюк [Гнатюк 1982], В. Горпинича [Горпинич 2004], Д. Гринчишина [Гринчишин 1965], І. Кучеренка [Кучеренко 2003], О. Тараненка [Тараненко 2000], воно розкрито у нормативних граматиках сучасної української мови [Сучасна українська літературна мова 1969; Сучасна українська літературна мова 1997]. Однак проблема інтерпретування субстантивациї залишається актуальною, оскільки безпосередньо пов'язана із різними мовними явищами, зокрема з процесом появи міжчастиномовних омонімів.

Повна (завершена) субстантивация передбачає виникнення іменника, який на синхронному рівні не корелює з транспонованою мовною одиницею. Такий вид субстантивациї репрезентований головним чином у прикметниках [Гринчишин 1965] та дієприкметниках [Гнатюк 1982]. Згідно з граматичною теорією І. Кучеренка, повністю субстантивованими вважаються слова, які набули всіх ознак іменника – не лише реального значення, але й формальних показників, що проявляються в особливостях словозміни, а тому в сучасній мові належать до певної відміни [Кучеренко 2003: 199]. На цій підставі можна стверджувати, що повна субстантивация проявляється лише в діахронії.

Цікавим, проте малодослідженим явищем є неповна субстантивация інших частин мови – займенників, числівників, прислівників, прийменників, сполучників, часток та вигуків. Процеси переходу цих частин мови в іменник кваліфікують як початковий, безпосередньо пов'язаний із мовленням (часто – оказіональний) тип субстантивациї, а тому репрезентований через синтаксичні конструкції (речення). У «Теоретичній морфології української мови» це явище інтерпретоване як початковий синтаксичний ступінь, «за якого слово виступає в синтаксичній позиції іншої частини мови, не змінюючи формальних морфологічних ознак вихідної частини мови» [Вихованець, Городенська 2004: 115]. У таких випадках проявляється неповна за ступенем завершення субстантивация, «коли слово вживається і в своєму попередньому частиномовному значенні, і в значенні іменника» [Тараненко 2000: 613]. Отже, визначальною у транспозиції названих частин мови в іменник вважають їх синтаксичну функцію. Розглядаючи субстантивацию як один із виявів морфолого-синтаксичного способу словотвору, для якого в цілому характерне спеціальне граматико-лексичне переосмислення того чи іншого слова, І. Ковалик зазначає, що механізм транспозиції в іменник супроводжується зникненням одних граматико-морфологічних категорій, натомість новоутворене слово (транспозит) набуває і закріплює за собою нові категорії [Ковалик 2007: 110], тобто акцентує на зміні морфологічних характеристик слова. Серед морфологічних ознак домінує категорія відмінка – «на всіх ступенях трансформації слів до класу іменників визначальним на семантико-синтаксичному рівні речення є значення відмінка (простежується найактивніша участь в оформленні формально-граматичної предметності)» [Загнітко 1996: 10]. Доповнює загальну картину теза І. Кучеренка про те, що явище переходу з однієї частини мови в іншу (і субстантивация зокрема) пізнається насамперед через зміни у значенні слова [Кучеренко 2003: 190]. Аналіз і зіставлення цих точок зору переконує

в тому, що транспозиційні процеси, до яких належить перехід різних частин мови в іменник, – особливе явище, що проектується головним чином на морфологію, але одночасно торкається лексичного і синтаксичного рівнів мовної системи.

За нашими спостереженнями, варто конкретизувати вже названі умови субстантивзації і взяти до уваги низку інших, які дозволяють визначити і передбачити процеси переходу в іменник названих частин мови. Це, по-перше, здатність транспонованої одиниці набувати загальнокатегоріального значення предметності, що безпосередньо пов'язано із її семантичним наповненням. По-друге, необхідно виявити морфологічні категорії, спільні чи суміжні з іменниковими, на основі яких ґрунтуються процеси субстантивзації – насамперед, грамеми роду, а також числа й відмінка, які визначають за контекстом. По-третє, оказіональний чи закономірний характер субстантивзації може виявити критерій частоти (регулярності) вживання транспозитів. По-четверте, частини мови транспозицію і самостійних частин мови, і службових слів можна виявити за особливостями їх графічного оформлення у тексті (спеціальне графічне виділення лапками, розміром літер, іншим шрифтом тощо вказує на контекстуально зумовлену субстантивацию). Сукупність названих ознак, що реалізуються у слові, засвідчує його здатність субстантивуватися не лише на рівні мовлення, а потенційно переходити у статус міжчастиномовного омоніма. На цій базі достатньо прозоро інтерпретується продуктивна субстантивация прикметників, які, виражаючи атрибутивність (ознаку предмета), семантично тісно взаємозв'язані з предметністю як загальнокатегоріальним значенням, що реалізується у граматичних категоріях роду (прикметник-транспозит втрачає здатність змінюватися за родами), числа, відмінка. При цьому простежується висока частота вживання транспонованих одиниць і відсутність їх спеціального графічного виділення у тканині тексту.

У статті розглянемо процеси субстантивзації різних частин мови, застосовуючи названі критерії, і таким чином диференціюємо її регулярні та оказіональні вияви.

Художнє мовлення, дещо рідше публіцистика дає численні різноманітні приклади субстантивзації. Аналіз цих явищ сприяє увиразненню характерних морфологічних ознак іменника на тлі різних частин мови, а поряд із цим допомагає розкрити функціональне мовне і мовленнєве різноманіття, а в цілому стає дієвим засобом осмисленого вивчення морфології сучасної української мови.

Субстантивация **займенників** зумовлена специфічним загальночастиномовним значенням цього класу слів – вказівністю, яка має безпосереднє відношення до предметності (а також атрибутивності та квантитативності). Предметність/опредметненість внутрішньо притаманна займенникам, внаслідок чого їх не завжди трактують як окрему частину мови. З огляду на це процеси субстантивзації для займенників – явище, яке пов'язане не стільки із зміною категоріального значення, скільки із набуттям нових (часом – нехарактерних для певного розряду) морфологічних ознак. Порівняймо, наприклад, морфологічні категорії займенника *ти* у такому контексті: *Ту*(1) і *я – це вічне, як і небо. Доки мерехтять світи, буду Я приходити до Тебе, і до інших йтимуть горді Ту* (2) (В. Симоненко). У першому випадку займенник виражає другу особу однини, а другий випадок виходить за рамки звичної саме для цього займенника грамеми однини і таким чином субстантивується, набуваючи оказіонального граматичного значення множини (*горді Ти*). Подібні явища можна простежити і в інших контекстах: *У кожного Я*(1) *є своє ім'я, на всіх не нагримаси грізно, ми – це не безліч стандартних “я”*(2)... *І тільки тих поважають мільйони, хто поважає мільйони “Я”* (3) (В. Симоненко). У транспозитах (1), (2) чітко простежується суперечність між грамемою родового відмінка і засобом його формального вираження (займенник *я* у родовому відмінку має іншу форму); відсутність категорії числа у парадигмі цього особового займенника контрастує з формами множини транспозитів (2), (3). Наведені приклади репрезентують ситуативно зумовлені, оказіональні морфологічні зміни займенників у напрямку субстантивзації, що підтверджується ще й різним візуальним оформленням. Є випадки (очевидно, пов'язані з частотою вживання), коли займенник має кодифікований функціональний іменниковий статус. Численні контексти засвідчують вживання субстантивованого займенника *я* для позначення “усвідомлюваної людиною власної сутності, себе в навколишньому світі” [СУМ XI: 618], щоправда безвідносно до категорії числа: *Оте «знадвору» виявилось нічим іншим, як окупованою територією мого власного “я”* (Ю. Іздрік); *Але вигляд маю людини сильної, енергійної, насмішуватой. Можливо, що тому сприяє моя зверхність і зверхній вияв мого “я”* (В. Винниченко); *В його домі, в домі його “я”, “біда діється”!* (Вал. Шевчук); *Любов до іншого (байдуже, людини чи культури) годна розвинути там, і тільки там, де існує любов до “себе”, до свого індивідуального чи гуртового “я”* (О. Забужко). Вказуючи на особу, займенники *я, ти* легко входять у поняттєве поле предметності (за цією ознакою їх трактують як “займенникові іменники” [Вихованець, Городенська 2004: 187]), однак при цьому їх морфологічні категорії реалізуються специфічно – змінюючись за відмінками у статусі займенників, ці транспозити-іменники набувають незмінних форм. Окрім цього, виразно простежується графічне виділення таких слів у тексті.

Серед інших займенників, що мають властивість субстантивуватися, можна виокремити означальний *сам* (і форму жіночого роду – *сама*), що у певних контекстах набуває значення іменника, зазвичай перебираючи на себе синтаксичну роль підмета. “Словник української мови” фіксує його іменникове значення як “певна знатна особа, великий начальник, хазяїн” [СУМ IX: 22]. Поряд із цим численні контексти засвідчують й інше значення займенника, що виникло внаслідок еліптичної субстантивзації, при якій словоформи *сам, сама* концентрують і типове для займенника значення вказівки “на особу чи предмет, що безпосередньо є джерелом чи об'єктом дії,

стану” [СУМ XI: 618], і значення особи *я, ти, він, вона: Я не вірю у скатерки-самобранки, вірю у вузлики баби Корупчихи. Сам їх бачив, сам їх розв'язував і зав'язав їх навіки у пам'яті* (І. Драч); *Сама пішла світ за очі – аби знайти від тебе крихту порятунку* (Л. Костенко). У таких випадках спостерігаємо повну адаптацію займенників до морфологічних категорій іменника.

Числівник як особлива частина мови із специфічною чіткою значенневою системою та “меншою граматичною озброєністю порівняно з іншими іменними частинами мови” [Вихованець, Городенська 2004: 151] активно вступає в процеси субстантивзації.

У системі числівників особливе місце належить слову *один*. І з погляду лексичного значення, і в реалізації морфологічних категорій це слово поєднує в собі ознаки числівника (назва числа 1 і його цифрового позначення, кількість із 1 одиниці), а також прикметника, займенника, у певній формі – прислівника [СУМ V: 628-630]. У статусі іменника це слово набуває лексичного значення “окрема істота або предмет із сукупності подібних”, при цьому зберігаючи грамеми чоловічого, жіночого та середнього роду та однини і множини, наприклад: *Гізю мені не чіпайте, Гізя свята, не скажете на неї, що волочилась вулицями, одного полюбила, а що жонатого – даруйте, любов не питає, любов сама приходить, як мор...* (Р. Іваничук); *Діточок трійко, одне зовсім мале* (В. Винниченко); *Мені відомо, що імператори віддали свою дочку за хозарського кагана, а ще одну за сина короля Гуго від рабині* (С. Скляренко). У наведених субстантивованих числівниках простежується контекстуально зумовлений синтаксичний рівень частиномовної транспозиції, при якій числівник (подібно до прикметника в аналогічних умовах) стає виразником іменниково-числівникового словосполучення, перебираючи на себе значення предметності: *одного чоловіка, одне дитя, одну дочку*.

Виразно простежується субстантивация числівників *тисяча, мільйон, мільярд*. У “Словнику української мови” слово *тисяча* інтерпретовано як іменник, що вживається переважно у множині і означає велику кількість кого-, чого-небудь, причому наведено ілюстративний матеріал, в якому це слово подано без залежних слів (*думки тисячами полетять, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі*), а також із залежними словами (*тисячі вогнів, тисяча нагород*) [СУМ X: 125]. На наш погляд, числівник *тисяча* може переходити в іменник за умови, коли він стоїть у формі множини і не має при собі залежного слова, тобто концентрує в собі не стільки кількісне, скільки предметне суб'єктне чи об'єктне значення: *Онде тисячі мруть на хрестах – цвіт твого народу* (І. Франко); *Довга зимова ніч. Довга. Тягнеться повільно, як пряжа з бабського веретена. І кожному своє: десять скаче, сотня плаче, а тисячі зубами скриплять вві сні* (Г. Тютюнник). Аналогічно варто було б визначати частиномовну належність числівників *мільйон, мільярд: Мільйони чекають щасливої зміни, ті хмари – плідної будущини тіни, що людськість, мов красна весна, обновить... Гримить!* (І. Франко); *Цього чекали мільйони* (Із газ.). Спостереження за сучасними тенденціями у мовленні публіцистики дають підстави припускати, що множинні форми вказаних слів уживаються на позначення великої кількості грошових ресурсів: *Німеччина заплатить мільйони за список корупціонерів; Мільйони з'їдять і забудуть; Киянин заробив на повені мільйони; Мільйони на крові. Викрито нову медичну обладку; Золотий запас Січі коштує мільярди* (Із газ.). Такі інноваційні процеси відбивають ще один аспект субстантивзації, у рамках якого загальночастиномовне значення квантитативності синтезоване із предметністю, внаслідок чого відбувається перехід числівника в іменник. Зауважимо, що процесам субстантивзації числівників *тисяча, мільйон, мільярд* сприяє ще один чинник – словозмінні парадигми. Як відомо, парадигма визначається системою граматичних категорій та їхніми взаємозв'язками у межах певних частин мови. Порівняно незначна кількість числівників (серед них аналізовані) зберегла категорію роду як самостійну, що за морфологічними ознаками зближає слова *тисяча, мільйон, мільярд* з іменниками. Як наслідок – система відмінкових закінчень, аналогічна до іменників відповідно I відміни мішаної групи та II відміни твердої групи. Це стає своєрідним «спільним граматичним знаменником», на основі якого і відбуваються процеси субстантивзації.

Виразно синтаксичний характер має субстантивация збірних числівників: *Й ніхто ані не свиснув похулганському, й ніхто не викрикнув щось сороміцьке, й ніхто не ворухнувся навіть; світ завмер цнотливо, немов розуміючи, що нарешті зійшлися двоє, котрі так довго на себе очікували* (Р. Федорів); *У каравані йшло четверо: Остюк, побратим його й двоє тунгусів, котрі вели пару малих та волохатих забайкальських коней з вантажем* (Ю. Яновський); *Весло було величезне – зроблене з цілого дуба. На ньому сиділо семеро – троє поляків-новачків, два козаки з Січі, грек і московит* (С. Тельнюк). У цих та подібних випадках перехід числівників в іменники здійснюється лише на рівні контексту і пов'язаний з синтаксичною функцією підмета, рідше – другорядних членів, наприклад: *У неї – на двоох глупоти, у нього – розум на двоох. У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю, зате як прийде додому, – для жінки він цар і бог* (Л. Костенко); *Звісно, літа беруть своє, бо за десятьох довелось різних шквалів пережити на своєму крутому віку* (О. Гончар). Така позиція збірних числівників має високу частоту вживання в розмовному мовленні та художній літературі, причому зазвичай репрезентує словосполучення *двоє, троє, четверо... людей*, тому категоріальне значення предметності цілком передбачуване, що і засвідчує “Словник української мови”, подаючи при реєстрових словах-числівниках *двоє, троє* граматичну ремарку щодо вживання цих слів у значенні іменника [СУМ II: 221; X: 280]. Проте числівники *четверо, п'ятеро, шестеро* тощо у цій лексикографічній праці не зафіксовані як такі, що мають здатність субстантивуватися, хоч аналізований матеріал переконує у протилежному.

Суперечливою видається теза про субстантивацию числівників у позиції підмета чи додатка (*Вісім ділиться на чотири. Вісім поділити на чотири*) [Вихованець, Городенська 2004: 117; Горпинич 2004: 312;

Тараненко 2000: 612]. У цьому випадку варто підкреслити, що числівник репрезентує специфічну абстрактно-математичну сферу, виконуючи поряд із квантитативною нумеративну функцію. Отже, немає підстав говорити про категоріальне значення предметності у подібних контекстах.

Питання субстантивації **прислівників**, що кваліфікується як найменш продуктивна, належить до проблемних. По-перше, прислівник за своєю сутністю, вираженою загальночастиномовним значенням, “більшою мірою спрямований у сферу ознакових слів”, по-друге, цій частині мови не притаманні граматичні категорії роду, числа, відмінка, якими характеризується іменник. Транспозицію прислівників в іменники, який можна простежити у контексті, супроводжується внутрішньою зміною загальночастиномовного значення адвербіальності на предметність. Як наслідок – новоутворене слово отримує морфологічні значення роду (середнього), числа та відмінка, на що вказують залежні прикметники та займенники, а також може вживатися у прийменникових конструкціях. За нашими спостереженнями, у таких випадках найчастіше субстантивуються прислівники *сьогодні, вчора, завтра: Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру* (М. Коцюбинський); *Але він кричав не від того, що був привалений товаришами, а тому, що був привалений жаскими рефлексіями пережитого вчора й візіями неминучого завтра...* (Іван Багряний). Здатність темпоральних прислівників до транспозиції в іменники можна пояснити їхнім семантичним наповненням, безпосередньо пов'язаним із лексемою “день”.

Процеси субстантивації прислівників яскраво простежуються у численних запозичених лексемах із сфери музичної термінології – *адажіо, крецендо, легато* тощо: *Небо наповнюється звуками великого світанкового небесного адажіо Альбіноні* (В. Чабан); *І суть не в тім, де чув я ту легенду, чи та легенда справдиться, чи ні, але вона звучала як крецендо у вирокі, що винесли мені* (І. Гнатюк); *Найнеприємнішим у цьому всьому було те, що з кожним новим ударом біль робився все пекучішим і гострішим, але це кляте крецендо ніколи не закінчувалося непритомністю, в кожному разі йому не вдавалося свідомо пройти цим шляхом до втрати свідомості ...* (Ю. Іздрик); *Вітрів крецендо зрива з дерев пожовклий лист в звучанні дощового рондо* (В. Левкут); *Розмах крил під тихе легато, гра на докорях, криючи матом* (С. Негода). Необхідно зазначити, що граматичні ремарки до названих слів у “Словнику української мови” подані непослідовно. Для прикладу, *адажіо, крецендо* інтерпретовані як прислівники, що можуть вживатися у значенні іменників [СУМ I: 19; IV: 337], натомість у словниковій статті музичний термін *легато* пояснюють спершу як іменник, а потім як прислівник [СУМ IV: 460]. Запозичені з італійської мови, ці лексичні одиниці позначали темп виконання музичного твору, а тому їм властиве первинне загальнокатегоріальне значення адвербіальності. Наступним кроком у розвитку їх граматичних особливостей стало вживання у ролі іменника, причому, якщо слово *адажіо* у значенні іменника позначає «назву музичного твору або його частини, що виконується повільно», а також “повільний ліричний танець у класичному балеті”, тобто субстантивується у системі музичної термінології, то слово *крецендо* в іменниковому статусі зазнає процесів детермінологізації і, вживаючись у художньому тексті, набуває стилістично маркованого, образного значення. Ще інші семантичні процеси спостерігаємо в лексемі *легато*, що має іменникове опрідметнене значення “перехід від одного звука до іншого без перерви” і аналогічне прислівникове значення. Така непослідовність у трактуванні частиномовної приналежності зазначених слів, викликана процесами, що тривають у сфері їх термінового і детермінологізованого функціонування, і, очевидно, потребує подальшого глибокого дослідження.

У певних контекстах спостерігається субстантивація **прийменників**, унаслідок чого ця службова частина мови, частково втрачаючи загальночастиномовне значення релятивності, “опрідметнюється”, при цьому набуває морфологічних ознак іменника – роду (середнього), числа, відмінка, які проявляються граматичними формами залежних прикметників або займенників. Транспозиція цих службових слів підкреслюється ще й тим, що вони можуть входити до складу конструкцій *прийменник + субстантивований прийменник*, у межах яких особливо виразно сприймається різниця між їхніми категоріальними значеннями: *Це дуже важко прийняти – надто після незабутньої «школи комунізму», де існувало Єдино Правильне Вчення, і світ ділився на “за” і “проти”* (О. Забужко). Субстантивовані прийменники *за* і *проти* фразеологізувалися із значенням “те, що підтверджує, обґрунтовує певне рішення, дію і т. ін. на противагу тому, що виступає як його заперечення” [ФС I: 297]. Зважаючи на відсутність морфологічних категорій у класі прийменників, можна шукати семантичну основу для їх субстантивації, а саме особливе, з високим ступенем узагальнення, лексичне значення прийменника, у якому відображаються явища дійсності [Кучеренко 2003: 54]. У свою чергу, здатність прийменника субстантивуватися стає підтвердженням тези про наявність лексичного значення у цій групі слів. Окрім цього, субстантивовані прийменники, лаконічно і водночас рельєфно передаючи зміст, додають висловленому особливий експресії.

Сполучник, що належить до класу службових слів, може вступати у процеси субстантивації, коли набуває категоріального значення предметності у синтаксичній функції підмета, додатка або обставини: *І в цьому новому “а” почулося щось таке холодне, жорстоке і бездушне, чого я ніколи не забуду* (О. Довженко); *Власне, двох “або” не могло бути. Було лише одне “або”, після якого йшла чорна порожнеча. Знав це...* (Іван Багряний); *Дивна річ, у нашій слободі ніколи не вживалось таке собі слівце “але”, наші люди якимось чином обходились без нього, і ось з'являється у школі вайлуватий і завжди ніби трохи сонний учитель у вишитій сорочці, тільки вишитій не нашими узорами, і раз у раз чує від нього Тернівщина оте чуднувате “але” та “але”* (О. Гончар); *Так отже ніяких “але”! Ніяких! Бо при бажанні можна що хоч вигадати* (В. Винниченко).

Контекстуальна предметність увиразнює семантику відношень між однорідними членами або частинами складного речення. За нашими спостереженнями, субстантивуються головним чином сполучники сурядності – протиставні та розділові, оскільки саме ці групи сполучників семантично найбільш виразні. Подібно до інших незмінюваних слів, опредметнені сполучники функціонують із граменою середнього роду, в однині чи множині, а також мають контекстуально визначену форму відмінка. Субстантивацію маркують залежні прикметники, займенники, прийменникові конструкції.

Значна кількість різноманітних контекстів ілюструє субстантивацію **часток**: *Бекари моїх “ні” в дієзах рук твоїх, в бемолях твоїх вуст, в сонетах твоїх “так”* (Т. Каплунова); *Яке “так” і “ні” людини, такий і її характер. Швидке “так” і “ні” вказує на живий, міцний, рішучий характер, повільне ж – на застережливий і боязкий* (Й. Лафатер); *НЕ і НИ – читається і пишеться – і десятки інших НЕ і НИ поза мене не залишаться непрожитим вересневим днем* (В. Затулівітер). Простежується певна тенденція до субстантивації часток **так, ні, не**, функціональне навантаження яких полягає в оформленні комунікативних типів розповідних речень – стверджувальних та заперечних. За нашими спостереженнями, саме ці частки регулярно вступають у транспозиційні процеси, що зумовлено їх семантичною виразністю.

Спонукає до роздумів неоднозначне трактування частиномовного статусу слова *амінь* та процеси, пов’язані з його субстантивацією. Це слово позиціонує як частку [СУМ I: 39] або вигук [Горпинич 2004: 307; СУС: 13]. Якщо зробити етимологічний екскурс, то простежується відмінність функціонування цього слова в сучасній українській мові та у мовах, з яких перекладали релігійні тексти. На сучасному зрізі слово *амінь* служить для обрядового завершення молитви, звідси і його неоднозначне трактування його як частки чи вигуку. У мові іврит первинно це була дієслівна форма, яку вживали у контексті Старого Завіту із значенням «підквітатися, бути вірним, надійним» [ЕСББ: 40-41]. Інше джерело подає це слово як іменник із значенням «істина, правда», а також еквівалент конструкції «Хай буде так!» [Дрор: 18]. Отже, суперечність у визначенні частиномовного статусу цього слова має цілком виправдану природу. При цьому численні контексти демонструють субстантивацію слова *амінь* (у статусі іменника воно має значення «кінець»): – *Гляди, Маковею, вдруге розгубишся: тоді **амінь** тобі!* (О. Гончар). 2. *З жорстокістю садистів намагалися бити по обличчю так, щоб очі повибивати, зоровий нерв пересікти, навік щоб осліпнув цей їм ненависний Іван-інспектор! Нарешті збили, скинули у воду. Нема його, не буде, **амінь** йому, пішов на дно раків годувати!* (О. Гончар). «Словник української мови» кодифікує вживання цього слова у значенні іменника – незмінюваного із граматичним значенням середнього роду [СУМ I: 39]. Виразно оказіональний характер субстантивації лексеми *амінь* передає такий контекст: [Б а б а П а л а ж к а:] ***Амінь** біжить, **амінь** кричить, **аміня** доганяє!* (І. Нечуй-Левицький). Оказіональний характер субстантивації слова в останньому контексті підтверджується граматичною формою знахідного відмінка *аміня*, який додатково репрезентує семантико-граматичну категорію особи. Отже, на прикладі цього слова можна продемонструвати і простежити цілу низку мовних явищ, а разом із цим проблем – від особливостей функціонування слова у мові-джерелі та мові перекладу до визначення частиномовного статусу на сучасному рівні і пов’язаних із цим процесів субстантивації.

Ще одним виявом морфологічної транспозиції є неповна синтаксична субстантивація **вигуків** та **звуконаслідувальних слів**: *Се було те “ай”, сполохане вранці, молоденьке, біляве, з ніжною лінією тіла, курносе і синьооке* (М. Коцюбинський); *Від Михасевого жарту хлопці та дівчата вибухнули розколистим ха-ха-ха...* (С. Чорнобривець); *Вона з **охами** та **ахами** заходила в море по шию* (М. Трублаїні); *Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм “**кру-кру**”: – Чуєш, брате мій, товаришу мій? Відлітаємо!* (Остап Вишня); *Твоє журуливе “**ку-ку**” спливало, як сльози по плакучій березі* (М. Коцюбинський); *На болоті кричали журавлі... Зухвало й призивно відлунювалось в лісі їх голосне “**курли**”* (Ю. Збанацький).

Варто зазначити, що в «Словнику української мови» факти вживання вигуків та звуконаслідувальних слів у значенні іменника подані непослідовно. Наприклад, слова *кру-кру, курли* інтерпретовано тільки як звуконаслідування, які, щоправда, можуть виступати в ролі присудка [СУМ IV: 367, 411]. Уживання слів *куруріку, ха-ха-ха* у значенні іменника у цій лексикографічній праці вже зафіксовано [СУМ XI: 31; IV: 388]. Субстантивація інтер’єктивів та звуконаслідувань є яскравим стилістичним засобом художніх, публіцистичних текстів, показує потенціал цих специфічних мовних одиниць до зміни їх граматичного статусу.

Отже, процеси субстантивації різних частин мови мають низку спільних ознак – певна (не властива кожному конкретному класові слів) синтаксична позиція, поява загальнокатегоріального значення предметності, морфологічні категорії роду, числа і відмінка, яких набувають транспозити. При цьому умови, за яких відбувається субстантивація, для кожної частини мови розкриваються по-різному. Аналізовані мовні одиниці зазвичай проявляються у різних контекстах – у таких випадках можна говорити про регулярний підвид неповної субстантивації. Якщо ж виразно простежуються авторський задум у незвичайному граматичному оформленні слова (в розглянутих випадках це стосується займенника *ти* і частки *амінь* у контекстуальному персоніфікованому значенні), то це вияв оказіонального підвиду. Постає проблема щодо того, як кваліфікувати транспозити, що виникли внаслідок неповної субстантивації. Вважасмо, що такі мовні одиниці доцільно окреслювати таким чином, щоб зберегти частиномовний статус транспонованого слова і разом із тим маніфестувати сукупність його нових граматичних якостей. Тому найбільш відповідними будуть терміни, що побудовані за структурою *транспонована частина мови + субстантив*: займенник-субстантив, числівник-

субстантив і т.п. Підсумовуючи, можна стверджувати, що аналіз процесів, пов'язаних з неповною субстантивацією, висвітлює цілий комплекс проблем і перспектив для подальших студій.

Література

- Вихованець 1988: Вихованець, І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] / К. Г. Городенська (ред.). – К.: Наукова думка, 1988. – 255 с. – 1000 пр. – ISBN 5-12-000136-X.
- Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець (ред.). – К.: Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови). – Бібліогр.: с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.
- Гнатюк 1982: Гнатюк, Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові [Текст] / Г. М. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1982. – 247 с. – 4300 пр.
- Горпинич 2004: Горпинич, В. О. Морфологія української мови [Текст] / В. О. Горпинич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 336 с. – ISBN 966-580-179-1.
- Гринчишин 1965: Гринчишин, Д. Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників) [Текст] / Д. Гринчишин. – К.: Наукова думка, 1965. – 112 с. – 600 пр.
- Дрор: Еврейско (иврит)-русский словарь / [авт.-сост. М.Дрор]. – Тель-Авив, б.р.в. – 460 с.
- ЕСББ: Евангельский словарь библейского богословия / Под. ред. Уолтера Элуэлла. [пер. с англ. Гаврилова В.Н.]. – СПб.: Христианское общество «Библия для всех», 2000. – 1232 с. – ISBN 5-7454-0400-0.
- Загнітко 1996: Загнітко, А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: Видавництво ДонДУ, 1996. – 437с. – 2000 пр.
- Ковалик 2007: Ковалик, І. Вчення про словотвір. Вибрані праці [Текст] / Упорядник та автор передмови В. Грещук. – Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с. – ISBN 978-966-428-037-4.
- Кучеренко 2003: Кучеренко, І. Актуальні проблеми граматики [Текст] / Упорядник та автор передмови З. Терлак. – Львів: Видавництво «Світ», 2003. – 227 с. – 200 пр. – ISBN 5-7773-0456-7.
- Кушлик 1997: Кушлик, О. П. Комплексне визначення частиномовного статусу “перехідних” одиниць [Текст] / О.П. Кушлик // Мовознавство. – 1997. - № 4-5. - С. 45-49.
- СУС: Старослов'янсько-український словник [Текст] / Белей Л., Белей О. – Львів: Свічадо, 2001. – ISBN 966-561-223-9.
- СУМ: Словник української мови [Текст] / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1981. – Т. I-XI.
- Сучасна українська літературна мова 1969: Сучасна українська літературна мова: Морфологія [Текст] / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с. – 17 000пр.
- Сучасна українська літературна мова 1997: Сучасна українська літературна мова [Текст] / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с. – ISBN 5-11-004632-8.
- Тараненко 2000: Тараненко, О. О. Субстантивація [Текст] // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 612-613. – ISBN 966-7492-07-9.
- ФС: Фразеологічний словник української мови [Текст] / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн.1-2. – ISBN 5-12-000635-3.

Рассмотрены процессы перехода различных частей речи в существительное как проявление частичечной транспозиции, обозначен один из видов такого перехода – неполную субстантивацию, выяснены условия, лежащие в основе этого процесса. На примере местоимений, числительных, наречий, предлогов, союзов, частиц, междометий и звукоподражательных слов раскрыт механизм неполной субстантивации, выявлено ее регулярные и окказиональные подвиды.

Ключевые слова: части речи, частичечная транспозиция, неполная субстантивация.

We studied how different word classes change their part of speech and become nouns and we considered it as the manifestation of the word class transposition. We described one of the types of such change, in particular, a partial substantivation. It was found out what forms the basis of this process. We analysed the mechanism of partial substantivation on the basis of pronouns, numerals, adverbs, prepositions, conjunctions, particles, interjections and onomatopoeic words and we revealed its regular and occasional subtypes.

Keywords: part of speech, word class transposition, partial substantivation.

Надійшла до редакції 28 вересня 2010 року.